SIGRID KAAG

WIJ ZIJN MET VELEN

POLITIEKE EN
MAATSCHAPPELIJKE TOESPRAKEN

2022 Prometheus Amsterdam

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Postbus 1662, 1000 BR Amsterdam.

© 2022 Sigrid Kaag
Omslagontwerp DPS Design & Prepress Studio
Foto omslag Gerald van Luijk
Foto's p. 8, 14, 74, 106 en 122 Martijn Beekman
Zetwerk Mat-Zet bv, Huizen
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 5144 7

WOORD VOORAF

STOLKBANK - 1982

Den Haag, maart 2022

Als het al niet pretentieus zou zijn, is het zeker voorbarig. Dat dacht ik toen het verzoek van de uitgever kwam om een deel van mijn toespraken te bundelen. Ik ben nog volop aan het werk, en er is nog veel te doen. Ik heb mij toch over de streep laten trekken, alles herlezend. De teksten proberen uitdrukking te geven aan iets wat voor mij essentieel is.

In de verscheidenheid aan toespraken ontdekt de lezer hopelijk een zekere consistentie waar het gaat over verbinding en saamhorigheid in onze samenleving, tegen de aanhoudende polarisatie. De kans mij daarvoor in te spannen is wat mij naar Nederland heeft teruggebracht. Het heeft mij gemotiveerd voor het partijleiderschap. En als vicepremier zie ik het als een politieke opdracht.

Verbinding vraagt in de eerste plaats een politiek die alle mensen in staat stelt werkelijk vrij te zijn. Hoe kunnen mensen zich verbonden voelen als de een door het toeval van geboorteomstandigheden zich meer zeker weet van een kansrijke toekomst dan de ander? Als de opleiding en achtergrond van je ouders je kansen bepalen?

Het vraagt ook geduld, de bereidheid om te luisteren, het perspectief van de ander te zien en eigen te maken. Dat is nog relatief makkelijk in het zogenaamde brede midden. De meeste Nederlanders willen wel actie ondernemen voor het klimaat; willen wel gelijkheid voor alle mensen, ook als

ze daar zelf voor moeten inschikken; willen wel een sterke Europese Unie; en zijn er misschien wel trots op belasting te betalen. We zijn het vaak oneens over de middelen, of de praktische uitwerking. Maar we onderschrijven allen grondwettelijke principes en verhouden ons tot de democratische rechtsstaat.

Ik ben bezorgd over de groeiende aantrekkingskracht van het rechts-extremistisch gedachtegoed. Het is moeilijker om degenen die daaraan ten prooi vallen te omarmen. Zeker als zij de afzender zijn van bedreigingen aan het adres van publieke ambtsdragers en mensen die zich inspannen voor de samenleving, zoals in de zorg, de politie, de wetenschap of de media.

Toch blijf ik het proberen. Want ik weet ook: vaak voelen mensen zich in de steek gelaten door een samenleving waar succes te lang is voorgespiegeld als een keuze, waar te veel armoede, discriminatie en eenzaamheid zijn, en waar de overheid niet altijd in staat is gebleken naast de burger te staan. Zij kunnen alleen terugkomen als zij zien dat die overheid er voor hen is. Als zij zien dat er een tweede kans is. Als zij merken dat ze serieus worden genomen en vertrouwen krijgen. Dat vraagt van ons allen – want dit is groter dan politiek alleen – dat wij mensen blijven zien als mens. Dat vraagt van ons oprechte interesse in de ander en respect voor de ander.

Ik maak onderscheid tussen degenen die worden opgezweept en diegenen die de spreekwoordelijke zweep hanteren. Ik blijf mij dan ook publiekelijk verzetten tegen ophitsers, cynische opportunisten en extremisten die gevoelens van angst en onthechting exploiteren voor politiek gewin. In mijn ogen vormt hun opmars een reële dreiging voor onze rechtsstaat en democratie.

In ons parlement worden bevolkingsgroepen verdacht gemaakt op basis van afkomst en geloof. In ons parlement wordt gesproken over 'tribunalen'. Maatregelen die noodzakelijk zijn om onze gezondheid te beschermen worden ver-

geleken met de Holocaust, waarmee de grootste misdaad van de menselijke geschiedenis wordt gebagatelliseerd.

Dit extremisme sluipt ons bestel binnen; het gif sijpelt naar binnen van laag tot laag. En we hebben dit te lang onweersproken gelaten. Het volstaat niet om alleen te spreken over de toon van het debat. Als de rechtsstaat van binnenuit wordt uitgehold moeten we hem beschermen door te normeren, door tegenspel te bieden, door gebruik te maken van het woord – het belangrijkste wapen in het arsenaal van de politicus. Het is de verantwoordelijkheid van de politiek de samenleving daarin voor te gaan. Onvermoeibaar. Keer op keer. Op alle podia en met alle middelen die we hebben.

Waar woorden worden gebruikt om te verwonden, moet het tegenwoord worden ingezet om te helen. Het woord als instrument van verzoening en verbinding. Daarom toch deze bundel.

I
MAATSCHAPPELIJKE BESCHOUWINGEN

710

‘WEES NIET STIL, WIJ ZIJN MET VELEN’

Stilte. Alles begint in stilte. Zonder contrast tussen stilte en geluid horen wij niet. Alles is omgeven door stilte. Alles keert terug naar stilte. Zonder stilte kunnen we elkaar niet verstaan. Boris Pasternak, dichter, componist, Nobelprijswinnaar, zoon van een pianiste, noemde stilte: ‘het mooiste dat ik ooit heb gehoord’. Net als Pasternak ervaar ik kracht in stilte.

Maar ik doorbreek die stilte, omdat ik geloof dat stilte niet altijd heilzaam is. Stilte is voor mij verbonden met mijn herinneringen aan mijn vader. Hij was musicus. Hij genoot van muziek, van improviseren, en vooral: van het contrast tussen stilte en klank. Hij wees mij als meisje op de stilte tussen delen van een symfonie. En op die kleine stiltes, tussen de noten, of in de partituur. ‘Het zijn die momenten’ – zei mijn vader dan – ‘waarin de muziek haar ruimte creëert.’

Als meisje begreep ik dat natuurlijk nog niet helemaal. Maar later wel. Toen ik zelf de stilte opzocht. Tijdens bergwandelingen met mijn hond Marley. In oude kerken. Of in musea. Momenten van bezinning. Van reflectie. Bijvoorbeeld over mijn kindertijd, waarin ik, naast veel prettige ervaringen, ook werd geconfronteerd met ziekte en dood in mijn persoonlijke omgeving. Ik heb vroeg leren omgaan met een gevoel van onmacht, met de kwetsbaarheid van het leven. Een memento mori, dat me ertoe bracht alles uit het leven te willen halen wat erin zit. Ik wilde iets gaan betekenen. Voor mezelf. En zéker voor anderen.

Deze persoonlijk gevoelde opdracht vraagt vooral om één ding. Verantwoordelijkheid nemen, als dat wordt gevraagd. Dit besef en vele andere levenslessen zijn ook geboren in stilte. Een stilte die kracht geeft. Maar er is ook een andere stilte. Een die verre van heilzaam is. Een donkere en bedreigende stilte. Een bepaalde stilte in de samenleving. In de politiek. De stilte van wel weten wat er speelt. Horen wat er geroepen wordt. Maar het er niet over hebben. En er ook niet echt iets aan doen. De stilte van het zwijgen voor het gemak.

De stilte die de plaats inneemt van woorden die té ongemakkelijk zijn, die te veel 'gedoe' geven, die gevaarlijk zijn. De stilte van de angst er niet meer bij te horen als je iets zegt over de racistische grappen in een vriendenappgroep. De stilte van de cabaretier die – bang voor bedreiging – een grap niet maakt. De stilte van de politicus die iets niet zegt omdat het haar of hem stemmen kan kosten. Die stilte, de stilte van het wegkijken, is onheilspellend. Die stilte kan langzaam maar zeker aanzwellen tot collectief zwijgen. Een zwijgen dat uiteindelijk oorverdovend kan worden. Dat maakt dat we de risico's in onze samenleving niet meer zien. Dat we de signalen niet meer verstaan.

De bittere les van de geschiedenis is dat in de stilte van het zwijgen de dissonant van stigmatisering, uitsluiting en vervolging manifest wordt. Abel Herzberg worstelde als overlever met de vraag: waarom? Zijn biograaf zei daarover: 'Het ging niet zozeer om de gruweldaden. Het ging niet om de laatste stap. Het ging om de eerste... Want dan komen de gruweldaden vanzelf.' In *Amor fati* schrijft Herzberg zelf: 'Menige politieke partij heeft op de leegte gespeculeerd en daarmee tijdelijk succes gehad. Maar de nationaal-socialistische heeft dat consequent gedaan. Uit de leegte is zij opgebouwd,' aldus Herzberg. De leegte. De stilte. Het verstommen van de redelijkheid. Het gebrek aan krachtige tegenspraak en een waardig alternatief. Dat is de eerste stap. De gruwelijkheden zijn de laatste.

Het is niet meer vanzelfsprekend dat deze woorden worden begrepen. Het lijden van toen is te onzegbaar groot, zwaar en duister om in het maatschappelijke debat een rol te mogen spelen. Wie verwijst naar de Tweede Wereldoorlog en de aanloop daarnaartoe wordt vaak verweten te demoniseren. Zo lijkt het dat we terecht zijn gekomen in wat Von der Dunk noemt 'een nieuw taboe'. De stilte van het zwijgen, als een totaalverbod op een godsdienstige tekst wordt voorgesteld. De stilte van het zwijgen, als een totaalverbod op de bouw van gebedshuizen wordt bepleit. De stilte van het zwijgen, als de gescandeerde roep om het verminderen van de aantallen van een hele bevolkingsgroep wordt opgezweept. Dat is stilte die een sluipend gevaar in zich draagt. Dat is stilte die onze waarden en uiteindelijk ons allemaal bedreigt.

Op 23 juni 1963 doorbrak John F. Kennedy – tot grote ontsteltenis van de voorzichtige, zorgelijke politici die zijn gastheren waren – in zijn toespraak voor het Schöneberg-raadhuis in Berlijn de stilte over het onrecht van de Muur. Hij zei: 'Freedom is indivisible. If one man is enslaved, all are not free.' Als één mens onderdrukt wordt, zijn allen niet vrij. Wie zwijgt over de eerste stappen in het proces van uitsluiting van bevolkingsgroepen, van het uithollen van burgerrechten, vrijheid en menselijk waardigheid, verliest ook zelf zijn waardigheid en vrijheid. Wie zwijgt over het onrecht dat zijn medemens wordt aangedaan, verliest ook zijn eigen recht. Door te zwijgen over onze geschiedenis, over de dingen die te groot, te pijnlijk zijn, doorbreken we de verantwoordelijkheid die ons verbindt met onze voorouders en ons nageslacht. We doorbreken de lijn van onze ontwikkeling. De lijn van onze opgang als mens, hoe grillig die lijn soms ook is, en hoe diep de dalen soms ook zijn.

Wie de gewelddadige geschiedenis van ons Europese continent doodzwijgt en daardoor niet meer weet tot welk menselijk lijden nationalistisch geweld leidt, wie niet meer weet wat voor zinloze armoede en verlies worden veroorzaakt

door economische en monetaire concurrentie tussen landen, hoeveel kansen voor ontwikkeling en welvaart er verloren gaan door achterhaald protectionisme en handelsbarrières, die kan de enormiteit van het slagen van de Europese eenwording niet meer op waarde schatten. En wat niet meer op waarde wordt geschat, kan verloren gaan. Soms heb je buitenstaanders nodig om te beseffen wat de waarde is van de dingen die je vanzelfsprekend bent gaan vinden.

Obama noemde de Europese Unie – met meer dan 500 miljoen mensen, 24 talen in 28 landen, waarvan negentien met een gezamenlijke munt, en waar de gemoederen vooral nog hoog oplopen over welk voetbalteam of welke Eurosongfestivalartiest beter is: 'One of the greatest political and economic achievements of modern times.' Waarbij hij erop wees dat: 'Parents are willing to walk across deserts, and cross the seas on makeshift rafts, and risk everything in the hope of giving their children the blessings that you enjoy – blessings that you cannot take for granted. This continent, in the twentieth century, was at constant war. People starved on this continent. Families were separated on this continent. And now people desperately want to come here precisely because of what you've created. You can't take that for granted.'

Het geweld dat ons continent eeuwen heeft verscheurd, is niet zomaar bedwongen. Als het in het eenwordingsproces even moeilijk werd, bestond altijd weer de neiging terug te kruipen in de eigen, oude, vertrouwde, nationale schulp. Om toe te geven aan het comfort van de oude reflexen van nationale stammenidentiteit en animositeit. Vele malen werd het project doodverklaard. Maar uiteindelijk wist een generatie Europese leiders vorm te geven aan hun visie in het naoorlogse Europa. Met geduld en volharding werd de Europese eenheid – in de woorden van Konrad Adenauer – de droom van enkelen, de hoop van velen en de noodzaak voor ons allen.

Nee, het ging niet vanzelf. Het ging ook niet zonder enorme, nieuwe, creatieve, zelfs revolutionaire gedachten. De Eu-

ropese Unie is dan ook niet zomaar een afspraak die je af kunt zeggen of uit kunt stellen. Het is anders. Het is een nieuwe, zelfstandige eenheid. Een rechtsgemeenschap, een versmelting van soevereiniteiten. Een nieuwe, grotere, soevereine eenheid. Het Europese recht heeft voorrang boven nationaal recht. De eenwording is nooit af. Altijd dynamisch. De eenwording moet bewegen om te leven. Zij gaat telkens verder.

De almaar sterkere inachtneming van de fundamentele mensenrechten in het recht van de Unie en de verknoping met het Europese mensenrechtenverdrag maken dat Europese burgers beschermd moeten zijn tegen willekeur van hun overheden. Tegen marginalisatie van minderheden. Want juist het beschermen van de minderheid tegen de tirannie van de meerderheid is het genie van de naoorlogse structuur van onze Europese samenleving. Ons burgerschap en onze vrijheden zijn ook op Europees niveau verankerd. En ja, dat dat bitter nodig is weten we ook uit de geschiedenis van de ondergang van de Weimarrepubliek. De Europese Unie en de Europese mensenrechten zijn levende monumenten voor de generatie van Abel Herzberg. Een institutionele verankering van menselijke waardigheid. Gelijkheid.

Hoe navrant, hoe onverteerbaar is het dan dat we steeds meer stemmen horen die zeggen: weg met de multilaterale orde. Weg met het Europese recht. Universele mensenrechten, ja, maar dan alleen binnen de grenzen van ons land en alleen voor ons soort burgers! We merken steeds meer dat delen van de samenleving vatbaar zijn voor halve waarheden, manipulatie, fake news, die de internationale orde typeert als 'cultuurmarxistisch project'. Mensen worden zelfs verleid met een bedrieglijke notie van een romantisch negentiende-eeuws nationalisme. Een zogeheten 'terugkeer' naar de soevereine natiestaat. De internationale orde moet worden gesloopt. We moeten worden bevrijd van tirannieke elites. In Brussel, New York, Berlijn of Parijs. Die hun eigen nationale trots zouden verloochenen.

Spreken is zilver, zwijgen is goud. Maar niet als het om universele waarden gaat. Niet als het gaat om positie nemen tegen antisemitisme. Tegen xenofobie. Tegen racisme. Wij kunnen grote ideeën met de feiten en idealen bevechten. En daarom zeg ik onbeschroomd: ik geloof in de kracht van internationale samenwerking. De Europese Unie is een uitdrukking van idealen, moed en visie. Europa is ook een lotsgemeenschap. Ik geloof in het internationale en Europese bestel dat we hebben opgebouwd in de nasleep van de Tweede Wereldoorlog. Hervorming? Ja. Afbraak? Nee.

Ik ben geboren in 1961 in Rijswijk. Ik ben Nederlandse. Ik ben Europeaan. Een voorrecht dat ik nergens aan te danken heb. Talent, ambitie, hard werken, het heeft er allemaal niets mee te maken. De enormiteit van het voorrecht is er niet minder om.

Wij wonen in een prachtig land. Niet omdat Nederland rijk is. Maar omdat Nederland vrij is. Met een sterke democratische rechtsorde. Waarin grondwaarden van ons allemaal zijn. Waarin mensen gelijk zijn voor de wet. Waarin iedereen zich vrij kan uiten. Een land met vrijheid van godsdienst. Waarin rechters onafhankelijk oordelen. Waar we verschillen tussen mensen respecteren. Waar we zorgvuldig omgaan met de rechten van minderheden. Dit zijn de fundamenten van onze democratie en onze rechtsstaat. Zoals ik net zei: deze zijn niet vanzelfsprekend. En vergen dagelijks onderhoud.

Hoe komt het nu dat deze rechten en waarden in Nederland zo sterk zijn verankerd? Het antwoord daarop lijkt misschien logisch. Omdat deze in onze Grondwet staan. Omdat wij ons hebben aangesloten bij een scala van internationale verdragen die deze waarden en rechten garanderen. Omdat wij lid zijn van de Verenigde Naties, die bepaalde ondergrenzen van ons verwachten, maar ook ambitie en normering. Maar deze antwoorden zijn niet afdoende. De meeste landen waar journalisten worden opgepakt, waar bepaalde groepen mensen zijn uitgesloten van verkiezingen en waar een on-

afhankelijke rechtspraak ontbreekt, hebben een Grondwet. De meeste landen waar vrijheid van meningsuiting wordt beknot, waar academici niet kunnen publiceren wat ze willen en waar vrouwen tweederangsburgers zijn, zijn partij bij diezelfde internationale verdragen die juist dit handelen verbieden. De meeste landen met een 'President Voor Het Leven' schrijven verkiezingen uit, hebben grondrechten die zwart-op-wit in de wet staan, en die claimen minderheden te beschermen.

Onafhankelijke rechtspraak is in deze wereld niet vanzelfsprekend. De bescherming van grondrechten vloeit niet automatisch voort uit een Grondwet, of uit internationale verdragen. Nee. Er is iets anders aan de hand. Iets fundamentelers. Deze rechten en waarden zijn zo sterk verankerd in Nederland, omdat wij allemaal overtuigd zijn dat deze rechten en waarden onvervreemdbaar en onomstotelijk zijn. Dat wij ervan uitgaan dat zij voor ons allemaal gelden. Dat de scheiding der machten voor ons allemaal werkt. Dat onze instellingen éérlijk en betrouwbaar zijn. Dat onze journalisten echt vrij zijn. Dat er waarden en principes zijn die niet onderhandelbaar zijn. Dat wij als mensen, in de meest fundamentele zin van het woord, gelijk zijn. En dat de staat ons daarom, als het gaat om fundamentele vraagstukken, gelijkwaardig moet behandelen. Onze Grondwet is een prachtige tekst. Maar kan niet alleen voor juristen voer voor studie zijn. Een Grondwet moet worden gedragen door de samenleving. Moet leven in de harten van mensen.

Mijn werk heeft mij op plekken gebracht waar het leven van gewone mensen grote uitdagingen kent. In Soedan en Kenia. In Syrië en Libanon. In Irak, Jordanië en de Democratische Republiek Congo. In Mosul, in Irak heb ik op de grijze puinhopen gestaan waar ooit huizen stonden. Daar sprak ik met een man en vrouw, die hun kinderen stevig vasthielden. Ze vertelden verdwaasd dat ze door de oorlog tegen ISIS een